

Academic Akademik
Literature Literatür

The Journal of Sosyal Bilimler
Social Sciences Araştırmaları
Research Dergisi

KİTAP KRİTİĞİ: “FRANSIZ SEYYAH VE KONSOLOSLARIN GÖZÜNDEN ORDU- FATSA-ÜNYE”

*“Ordu, Fatsa and Ünye through the Eyes of
French Travelers and Consuls”*

[Süleyman Uygun, *Fransız Seyyah ve Konsolosların Gözünden Ordu-Fatsa-Ünye*,
(Ed. İlhan Ekinci), Akademisyen Yayınevi Kitabevi, 1. Baskı, Ankara
2023, 210 sayfa, ISBN 978-625-399-180-7]

Erdal HÜROL

Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

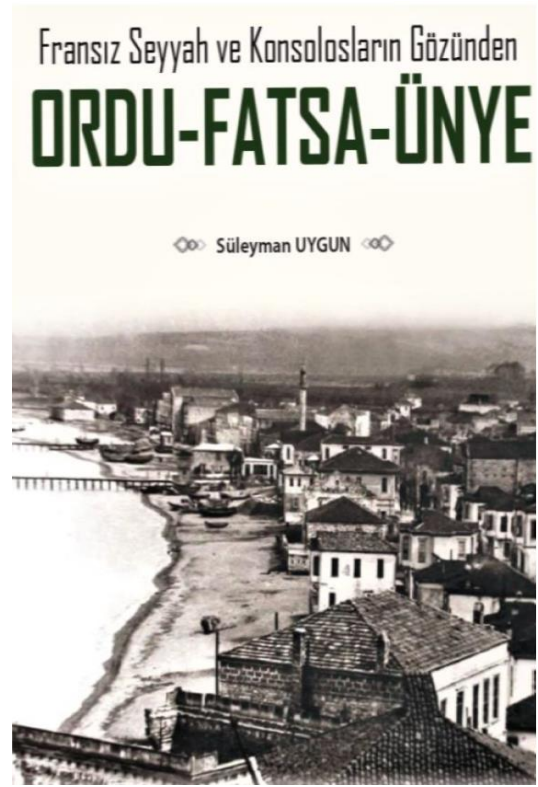
DOI	10.29329/akalid.2024.619.1
Makale Geliş Tarihi	10 Temmuz 2023
Makale Kabul Tarihi	10 Temmuz 2023
Makale Sonuçlanma Tarihi	19 Ağustos 2023
Makale Yayın Tarihi	29 Nisan 2024
Sayfa Aralığı	123-130

Erdal Hürol, “Kitap Krtiği: Süleyman Uygun, Fransız Seyyah ve Konso-
losların Gözünden Ordu-Fatsa-Ünye, (Ed. İlhan Ekinci), Akademisyen
Yayınevi Kitabevi, 1. Baskı, Ankara 2023, 210 sayfa, ISBN 978-625-399-
180-7”, *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*,
C.1, S.2, Nisan 2024, s 123-130.

Fransız Seyyah ve Konsolosların Gözünden Ordu-Fatsa-Ünye başlığı ile kaleme alınan kitap, giriş kısmının dışında üç ana bölüm ve on altı alt başlıktan müteşekkildir. Yazar kitabın önsözünde Orta Karadeniz bölgesinde yer alan üç sahil kentinin tarihi süreçteki değişim serüvenini ve kitabın amacını anlatmaktadır. Giriş kısmında ise (s.1-11) Karadeniz Bölgesi ile Ordu-Ünye-Fatsa'nın tarihi coğrafyası ve kadim geçmişi, sosyo-kültürel yapısı, ulaşım-ticaret gibi stratejik özelliklerinin yanı sıra mekân-insan ilişkilerine değinmektedir. Kitabın birinci bölümü (s.13-62) Ordu adlı kısımdır. Bu bölüm (Tarihi Coğrafya, Antik Çağ'dan 19.yüzyıla

Ordu, Kırsal-Pazar'dan iskele-Pazar'a Ordu Kenti'nin Ortaya Çıkışı, Ticaret, Tarım ve Hayvancılık, Ordu Limanında nakliyat) olmak üzere beş kısımdan oluşmaktadır. “Tarihi Coğrafya” bölümünün birinci kısmında Ordu'nun da içerisinde bulunduğu kadim Karadeniz coğrafyasının tarihi, sosyo-kültürel havzası ayrıntılı mahiyette anlatılmaktadır. Araştırma kapsamında F. Braudel, V. Cuinet, I. Wallerstein'in tarihi coğrafya hakkındaki görüşleri önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Aynı bölümün “Antik Çağ'dan 19. yüzyıla Ordu” kısmında ise Ordu yerleşkesi merkezinin teşekkül etmesi ve çeşitli kaynaklara göre kentin adının manası ve tarihi geçmişi üzerinde detaylı tespitler öne çıkmaktadır. Kentin ilk kurulduğu yer olan Cotyora ile önemli tarihi kalıntıları barındıran Kurul Kayalıklarının durumuna dair ayrıntılı malumatlar bulunmaktadır. Kentin sosyo-kültürel yapısı ve tarihi geçmişi hakkında C. Rottiers, C. Taitbout, V. Cuinet, C. Texier, J. M. Kinneir gibi araştırmacıların tespit ve görüşleri önemli ayrıntıları yansıtmaktadır. Ayrıca kentin Antik Çağ'dan itibaren 19.yüzyıldaki değişim süreci kapsamlı şekilde incelemiştir.

“Kırsal-Pazar'dan İskele-Pazar'a: Ordu Kenti'nin Ortaya Çıkışı” Bu kısımda müellif 19.yüzyıldaki gelişmelere bağlı olarak değişen siyasi koşulların Osmanlı'nın toplumsal ve ticari yaşamına etkileri ile uluslararası ticaretin yeniden hız kazanmasıyla birlikte liman kentlere yansımalarına dikkat çek-

mektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak Trabzon-Erzurum-İran hattını besleyen küçük iskelelerin önem kazanması öne çıkmaktadır. Değişen şartlara mebni kentin Kırsal-Pazar ekseninden İskele-Pazar hüviyetine dönüşümünün iz düşümlerini yansıtmaktadır. Bu bölümde ayrıca kent tarihine yönelik çalışmalar yapan M. Anthoine, F. Emecen, İ. Ekinci. ve H. Deherian gibi araştırmacıların tespitleri de önem kazanmaktadır. Kente dair izlenimlerini aktaran seyyah Kinnier'e göre küçük bir balıkçı köyü olan Ordu "*Cotyora'nın bulunduğu yere kurulmuştu, burası Karadeniz kıyısında gördüğüm en güzel koy'un batı ucunda yer alan büyük ve dağınık bir köydü. Evler ahşaptan yapılmıştı, çatısı ince kalaslarla örtülüydü, bu kalasların ölçüsü 60 cm uzunlukta, 15-30 cm saçağı, kalınlığı ise 1.25 cm kadardı. Saçağın uzunluğu bu evlerin fırtınalara karşı korunaklı yapıldığını göstermekteydi.*"

Kitabın "*Ticaret, Tarım ve Hayvancılık, İthalat*" adlı bölümünde ise kentte yaşayan Müslim, Rum ve Ermenilerin sosyo-kültürel yapısı ile iştilal ettikleri mesleklerin yanı sıra geçim kaynaklarına yönelik malumatlar yer almaktadır. Bu hususta müellif, alım gücünün zayıf olmasından dolayı kente mal satmak isteyen yabancı tüccar ve nakliyat kumpanyalarının Ordu iskelesine uğramadıklarını belirtmektedir. Diğer önemli bir ayrıntı ise kentin ithalat-ihracat verileri Osmanlı salnameleri, Fransız ve İngiliz ticaret raporları ve istatistikler eserinde yer almaktadır. Kentin tarımsal üretiminin 19.yüzyıldan itibaren uluslararası ticaretin denetim ve talebine göre yön bulduğu değişimler de vurgulanmaktadır. Bölgenin en önemli tarım ürünleri ile zengin türler barındıran ormanları ve ihraç edilen orman ürünlerinin ayrıntılı envanteri üzerinde durulmuştur. Bu ürünlerin nevi, miktarı ve yıllara göre parasal değerleri Trabzon Vilayet salnameleri başta olmak üzere yabancı kaynaklardan hareketle istatistikleri geniş yer tutmaktadır. Bu konuda V. Cuinet, J. Kinneir, F. Macler gibi seyyahların verdiği malumatlarda çalışmada önemli yer teşkil etmektedir. Tarımın yanı sıra hayvancılık konusu da ayrıca ele alınmıştır. Özellikle plato ve yaylalardaki geniş ve zengin meralar sayesinde köylünün geçim kaynağı haline gelen küçükbaş hayvancılık ve süt ürünlerinin içeriği hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Yine kümes hayvancılığı ve yumurta üretimi konusunda T. Genna'nın (Rapport General de Service de Kerasunde s. 56) verdiği malumatlar eserinde yer almaktadır.

"Ordu Limanında Nakliyat" başlığı ile kaleme alınan bölüm (58-62) kitabın son kısmını teşkil etmektedir. Ordu limanında özellikle yabancı vapur

kumpanyalarının faaliyetleri ve diğer limanlarla olan ticari bağlantıları incelenmektedir. Sinop, Samsun, Trabzon limanlarına göre geri planda kalan Ordu'nun zamanla bu tecridi aştığı vurgulanmaktadır. Diğer bir ayrıntı ise tarım ürünlerinin hasat zamanı yabancı vapurların ihtiyaca binaen Giresun, Ordu, Ünye, Fatsa gibi küçük iskelelere de uğramakta oldukları belirtilmektedir. Bu mana da 1840 yılından itibaren Tersane-i Amire, Avusturya Llyod, Fevaid-i Osmaniye, Mesajeri Maritim, Rus Ropit vapur kumpanyalarının taşımcılıkta öncü rol oynadıkları istatistikler eşliğinde açıklanmaktadır. Bölgedeki büyük limanlara ve küçük iskelelere uğrayan vapur kumpanyalarının haftalık ve aylık sefer günleri, saatleri, gidiş-geliş rotaları, taşıdıkları malın tonajı ve yolcuların sayısı ücretleri gibi bütün detaylar Osmanlı arşivleri ve çağdaşı yabancı kaynaklar ışığında veriler halinde açıklanmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü (s.81-122) *Fatsa* başlığı ile kaleme alınan kısımdır. Bu Bölüm *Tarihi Coğrafya, Antik Çağ'dan 19. Yüzyıla Fatsa, Osmanlı Son Döneminde Fatsa, Nüfus, Ulaşım ve Nakliyat, Hayvancılık, İhracat ve İthalat* olmak üzere beş alt başlıktan oluşmaktadır.

"*Tarihi Coğrafya*" ikinci bölümün birinci kısmında, Fatsa kazasının tarihi, sosyo-kültürel yapısı, ulaşım bağlantıları, arazi yapısı ve çevre kentlerle olan ticari-sosyal ilişkilerine kadar kapsamlı değerlendirmeleri ihtiva etmektedir. *Tarihi Coğrafya*'nın kadim geçmişi ve 19.yüzyıldaki genel vaziyeti hakkında Hamilton, Ksenophon, P. Bijışkyan gibi birçok seyyah ve araştırmacının (s. 81-84) gözlem ve raporları da çalışmaya önemli ayrıntılar içermektedir.

"*Antik Çağ'dan 19.yüzyıla Fatsa*" kısımda Fatsa adının etimolojik kökeni ve telaffuz varyantları ile merkez yerleşkesinin teşekkülü ve coğrafi konumu değerlendirilmektedir. Fatsa İskelesinin İç Anadolu ile Karadeniz sahillerini birbirine bağlama fonksiyonu, Roma ve Ceneviz döneminden beri aktif olan kadim bağlantı yolları hakkında detaylı malumatlar yer almaktadır. Bu konuda L. Vivien, V. Cuinet, Anthony Bryer gibi araştırmacıların tespit ve görüşleri de çalışmaya zenginlik ve farklı bir perspektif kazandırmıştır. Bölgede hüküm süren Miletos, Persler, Roma, Ceneviz, Selçuklu, Osmanlı gibi medeniyet ve kültür sahaları hakkında önemli değerlendirmeler yer almaktadır. Diğer taraftan 19.yüzyıldan itibaren uluslararası ilişkilerle birlikte kentlerde ortaya çıkan yeni koşulların ve fırsatların etkisiyle Kırsal-İskele'den İskele-Pazar'a dönüşümün sosyal, kültürel, ekonomik serüveni (s.81-89) detaylı şekilde anlatılmaktadır.

“*Osmanlı Son Döneminde Fatsa*” Bu kısımda 18.yüzyıldaki siyasi ve ekonomik gelişmeler üzerinde durulmaktadır. Kırım’ın Osmanlı’nın elinden çıkmasıyla birlikte Karadeniz havzasında uluslararası ticaret ve dengelerin değişmesiyle başta Samsun, Giresun, Ordu, Ünye, Fatsa limanlarının önem kazanmasına dair gelişmeler vurgulanmaktadır. E. Schnakenbourg, Karadeniz liman kentlerindeki siyasi, sosyal, ekonomik gelişmelerin Rusların Azak ve Kırım’a hâkim olmasıyla birlikte yeniden şekillendiğini belirtmektedir. Kırım’ın uluslararası ticarete öne çıkması aynı zamana başta Fransa, Almanya, İngiltere, Avusturya ve diğer devletlerin dikkatini kadim ticaret merkezi Karadeniz’e yöneltmiştir. Bu amaçla 1840 yılından itibaren birçok devletin konsolos, seyyah, araştırmacı, asker, diplomat vs görevlisini Karadeniz’e göndermelerinin esas nedenleri (s. 89-100) ayrıntılı mahiyette yer almaktadır.

“*Nüfus, Ulaşım ve Nakliyat*” Bu kısımda Fatsa kazasının 1485 yılından itibaren 19.yüzyıla kadar nüfus yapısı (Müslim, Rum, Ermeni), hane ve dağılım oranları ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır. Özellikle Osmanlı tahrir ve nüfus defterleri ile yabancı kaynaklardan istifade edilerek idari teşekkül ve sosyal yapı detaylı şekilde yansıtılmaktadır. Ayrıca 19.yüzyıldan itibaren liman kentlerdeki gelişmelere bağlı olarak ticari faaliyetlerin artmasıyla birlikte kaza nüfusunun büyüme eğilimi ve değişen koşullar belirtilmektedir. 19.yüzyılda Kırım-İstanbul, Trabzon-İstanbul hatlarının etkin hale gelmesiyle birlikte ulaşım-ticari alanındaki gelişmelerin küçük limanlara yansımaları ele alınmaktadır. Aynı dönemde ihtiyaca binaen Fatsa’nın da ön plana çıktığı ve ulaşım ara liman vasfına dönüştüğünden bahsedilmektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak Türk, Fransız, İtalyan, İngiliz, Rus, Alman menşeli vapurların Fatsa limanına seferleri üzerinde durulmaktadır. Bu minvalde diğer büyük limanlar başta olmak üzere Fatsa gibi birçok ara limanlara gelen-giden vapurların taşıdıkları eşya, yolcu ve sair malzemeler ile vapurların hareket günlerine kadar detaylı bilgiler ve istatistikler yer almaktadır.

“Fatsa’ da Hayvancılık, İhracat ve İthalat” başlığı ile ele alınan kısımda 19.yüzyılda değişen koşullarla birlikte Fatsa’da hayvancılığın ivme kazandığı, Büyükbaş, küçükbaş ve kümes hayvancılığının yoğun bir üretim kapasitesine sahip olduğu vurgulanmaktadır. Kaza’da üretimin hız kazanmasıyla birlikte 1879 yılında Canik bölgesinden Avrupa’ya ilk kez İngiliz tüccarlar tarafından yumurta ihraç edildiği V. Cuinet’in raporlarına yansımıştır. Ayrıca Fatsa’dan et-süt, bal, bal mumu gibi birçok ürünün ihraç edildiği de vurgulanmaktadır. Fatsa’dan çeşitli ülkelere yapılan ihracat ve ithal

ürünlerinin istatistikleri önemli ayrıntılar (s.106-120) ihtiva etmektedir. Bu istatistiklerin Trabzon vilayet salnameleri, arşiv belgeleri, seyyah, konsolos raporları gibi çağdaş kaynakların verileriyle de tutarlı şekilde hazırlandığını müşahede etmekteyiz.

Üçüncü bölüm *Ünye*'yi (s.129-198) ihtiva etmektedir. Bu bölüm *Tarihi Coğrafya, Antik Çağ'dan Osmanlı Dönemine Kadar Ünye, Osmanlılar Döneminde Ünye, Osmanlı'nın Son Döneminde Ünye, Buharlı Gemiler Döneminde Ünye, Ünye'de Tarım, Hayvancılık ve Ticaret* olmak üzere altı alt başlıktan oluşmaktadır.

“*Tarihi Coğrafya*” kısmında *Ünye*'nin tarihi Karadeniz Coğrafyasının bir parçası olarak özel konumu, Anadolu ile Karadeniz sahilleri arasındaki geçiş güzergâhları, nüfus ve idari yapısı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca *Ünye* adının yabancı kaynaklardaki telaffuz şekilleri ve kentin yerleşim merkezinin teşekkülü gibi birçok konu üzerinde tespit ve değerlendirmeler öne çıkmaktadır. Bölgede ve kent civarında hüküm süren en eski medeniyetlerden itibaren Selçuklu ve Osmanlı dönemleri de ayrıca ele alınmıştır. Bu kısımda (s.129-133) Ksenophon, G. I. Britianu, V. Cuinet, Kertmenjian gibi birçok araştırmacının görüş ve değerlendirmeleri önemli ayrıntılar ihtiva etmektedir. Bu mana da bölgenin yerel ve genel tarihi açısından önem arz eden ayrıntılar ve tespitler önem kazanmaktadır

“*Antik Çağ'dan Osmanlı Dönemine Kadar Ünye*” Bu kısımda *Ünye*'nin yerleşim alanı olarak M.Ö. önceki devirlere kadar uzanan tarihi geçmişine atıf yapılmakta ve bölgede hüküm süren en eski uygarlıklardan olan Kaşgalar, Hititler vs uygarlıklar dönemine dair kapsamlı bilgi yer edinmektedir. *Ünye*'nin tarihi geçmişi konusunda J. Kinneir, O. Doğan, Arrianus gibi araştırmacıların tespitleri de eserde yerini almıştır. Ayrıca Karadeniz havzasında hüküm süren Roma, Commenos, Selçuklu ve Osmanlı dönemi geniş mana da anlatılmaktadır.

“*Osmanlılar Döneminde Ünye*” kısmında Karadeniz Bölgesinin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte Karadeniz'in kapalı deniz konumuna getirilmesinin sosyo-ekonomik yansımaları ele alınmaktadır. Bu gelişmelerle bağlantılı olarak büyük limanlarla birlikte içerisinde *Ünye*'nin de bulunduğu küçük iskelelerin uzun süre ticari ve iktisadi yönden duraksaması öne çıkmaktadır. Bilahare 19.yüzyılda değişen şartlarla birlikte Karadeniz'in Uluslararası ticarete açılmasıyla liman kentlerde filizlenen değişim ve dönüşümler ele alınmaktadır. Bu gelişmelere bağlı olarak başta Türk nakliyat

vapurları olmak üzere Fransız, İngiliz, Alman, Avusturya şirketlerinin taşımacılık ve ticari faaliyetleri geniş yer tutmaktadır.

“*Osmanlı Son Döneminde Ünye*” adlı başlıkta 18.yüzyılın sonlarında Karadeniz limanlarından başta Kırım, Odessa olmak üzere ticari canlılık kazanmasıyla birlikte Ünye iskelesine yansımaları anlatılmaktadır. Diğer bir konu devletin ihtiyaç duyduğu donanma gemilerinin üretimi ve tedarik malzemelerinin temini noktasında Ünye, Fatsa gibi kasabaların önemi üzerinde durulmaktadır. Bu mana da Kastamonu ve Sinop tersanelerinde inşa edilen kalayonların kereste ve kendir malzemelerinin önemli bir kısmının Ünye’den karşılandığından bahsedilmektedir. Ayrıca kentteki sosyal yapı ve ticari faaliyetlerin nitelikleri, insanların geçim kaynakları, mesleki teşekküller gibi birçok konu değerlendirilmiştir. Ünye’deki gayrimüslimlerin ticarete ön plana çıkmaları ve diğer limanlardaki tüccarlarla irtibatları, kent yaşamında üstlendikleri roller geniş yer tutmaktadır. Bilahare 19.yüzyıldaki gelişmelerle bağlantılı olarak birçok milletten buharlı gemilerin kente gelmesi ve ticaretin canlanması sonucu Ünye’nin limanındaki değişim vurgulanmaktadır.

“*Buharlı Gemiler Döneminde Ünye Limanı*” beşinci kısımda çok uluslu buharlı gemilerin Ünye’ye vapur seferleri başlatmalarıyla birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik sahalara yansımaları üzerinde durulmaktadır. 19.yüzyıldaki bu gelişmelerin mesleki ve ticari sahalara da sirayet etmesiyle yelkenli ve kürekli gemilerin buharlı gemilerle rekabetine dair ayrıntılı malumatlar yer almaktadır. Ünye limanına gelen-giden çok uluslu gemilerin sefer programları, taşıdıkları malların nevi ve miktarı istatistikler halinde yer almaktadır. Ayrıca Trabzon vilayet salnameleri ile seyyah ve konsolosların raporlarına göre kentin Müslim ve Hıristiyan nüfus dağılımı, meslekleri, eğitim kurumları, öğrenci sayıları gibi çeşitli konular üzerinde incelemeler mevcuttur.

“*Ünye’de Tarım, Hayvancılık ve Ticaret*” altıncı kısımda Ünye’nin tarımsal alanları, iklimi, meraları, orman yapısı ve ağaç türleri hakkında kapsamlı bilgiler sunulmaktadır. Yetiştirilen tarım ürünlerinin çeşitleri, ihracat kalemleri ve parasal değerlerine dair istatistikler geniş yer tutmaktadır. Bölgede yaygın olan yaylacılık geleneği ve geniş platolardan oluşan meralar sayesinde Ünye kırsalında manda, öküz, inek, camış, keçi, koyun, at yetiştirildiği ve hayvansal ürünlerin önemli gelir kaynağı oluşturduğu vurgulanmaktadır. Balık ve balık yağının yanı sıra yumurta, fındık ihracatı da önemli gelir kaynakları olarak belirtilmektedir. “*İthalat-İhracat*” yedinci kısımda Ünye’den geç dönemlere kadar ihraç edilen fındık, üzüm, tütün, pirinç,

kendir teli, sade yağ ve deri ile ithal edilen ürünler üzerinde durulmaktadır. Buna ilave olarak çok uluslu vapur kumpanyalarının ve Avrupalı tüccarların limanlar üzerinden ticareti ile yerel düzeyde irtibat kurdukları gayrimüslimlerin faaliyetleri geniş yer tutmaktadır. Ünye limanından ihraç-ithal edilen ürünlerin miktarı ve parasal değerleri de yıllara göre istatistikler halinde yer almaktadır. Ayrıca Osmanlı arşiv belgeleri, seyyah ve konsolosların raporları ışında bölgenin ticari, ekonomik, ulaşım, tarım, hayvancılık faaliyetleri ve ihraca-ithalat cetvelleri geniş mahiyette çalışmada yer almaktadır.

Sonuç olarak bahsi geçen kentlerin Antik Çağ'dan itibaren 19.yüzyıldaki değişim ve dönüşümleri Osmanlı arşiv belgeleri ve çağdaşı yabancı kaynaklar esas alınarak kapsamlı şekilde incelendiğini müşahede etmekteyiz. Kıyı kentlerde temerküz eden yeni dinamiklerin etkisinde yön bulan gelişmeler detaylı şekilde yer almaktadır. Kent yaşamında ve uluslararası ticarete meydana gelen gelişmelerin izdüşümleri geniş şekilde esere sirayet etmiştir. Kaynakların çeşitliliği ve zengin literatürden mühlhem olan terkip, sentez ve değerlendirmeler son derece kıymetli haiz bilgiler içermektedir. Kentlerin sosyal, tarihi, kültürel dokusuna dair önemli tespitler yer almaktadır. Ayrıca kıyı kentlerin hinterlandı ve uluslararası ticaretteki yeri ile ithalat-ihracat, tarım ve hayvancılık faaliyetlerine dair sentezler önem kazanmaktadır. Tespit ve değerlendirmelerin istatistiklerle harmanlanması esere önemli nitelik kazandırmıştır. Eser, kültür ve uygarlık yönünden zengin tarihsel geçmişe sahip Karadeniz Bölgesinin önemli bir kısmını teşkil eden kentlerin tarihi ve sosyal gelişim anatomisini yansıtmaktadır. Bu çalışma sosyo-kültürel, ekonomik alanlar başta olmak üzere yerel ve genel tarih açısından önemli katkılar sağlayabilecek niteliklere haizdir.

Karadeniz liman kentleri hakkında detaylı malumatlar ihtiva eden çalışmalar hakkında geniş bilgi için iki eserlere de bakılabilir: Feridun Emecen, *Karadeniz Kıyı Kentleri Tarihi*, I. Baskı, Turkuaz Haberleşme ve Yayımcılık, İstanbul 2020, Feridun Emecen, *Dođu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi (Bulancağ-Piraziz)*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2005 ve Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları* Ankara 1985 ve İlhan Ekinci, *Halk, Ayan ve Devlet Tanzimat Devri Ordu Kazası*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2016.